

Ceyhun Daməd oğlu Bağirov
Bakı Dövlət Univesrteti
magistrant
ceyhunbagirov1997@gmail.com

ANTİKLİNAL VƏ MONOKLİNAL ACİNOHUR-CEYRANÇÖL ALÇAQDAĞLIĞI MORFOSTRUKTURLARIN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: morfostuktur, mofroskluptur, geomorfologiya, geomorfoloji analiz, eroziya, yarğan, qobu

Features of development and formation of morphostructures in Acinohur-Jeyranchol lowland Summary

The subject studies the formation of morphostructures and features of its development in Acinohur-Jeyranchol lowland. From the researches it can be concluded that the influence of the development of mofrostructures on the tendency, fragmentation, and viscosity is discussed. The formation of morphostructures also affects the development of different types of relief in the area. Analysis of morphological structures was studied with the help of maps, space rocks and other geographical materials.

Giriş

Mürəkkəb relyefi və təbii şəraiti ilə seçilən Acinohur-Ceyrançöl alçaqdağlığının müasir morfostruktur və morfosklupturlarının kosmik şəkillərin, xəritələrin və digər coğrafi materialların əsasında tədqiqi çox böyük elmi-metodiki əhəmiyyət kəsb edir.

Təbii və antropogen təsirlər nəticəsində müəyyən ərazi daxilində relyef şəraitini köklü dəyişikliyə uğrayır, əvvəlki görkəmini itirir. Beləliklə də, mövcud geomorfoloji informasiyaları dəqiqliyini itirir, yeni tədqiqatlar aparmaq zərurəti yaranır. Müasir dövrdə kosmik şəkillər və digər coğrafi materiallar morfostrukturların və morfosklupturların tədqiqatlarını xeyli asanlaşdırır, qısa zaman ərzində daha az əmək sərf etməklə operativ və etibarlı informasiyalar əldə etməyə kömək olur.

Əsas hissə

Acinohur- Ceyrançöl alçaqdağlığının relyefi Kür dağarası çökəkliyinin qalan hissələrindən (Azərbaycan daxilində) kəskin fərqlənir. Bu çökəklik daxilində ayrılan bütün orografik elementlərin hamısı, əsasən səthi hamar maili düzənlik və ovalıqlardan ibarət olduğu halda, Ceyrançöl-Acinohur zonasının orografik elementləri alçaqdağlıq tirələrdən, vadilərdən, çökəkliklərdən və yaylalardan ibarətdir. Bütün orografik vahidlər, əsasən şimal-qərbdən cənub şərqə uzanır. Acinohur - Ceyrançöl alçaqdağlığı qiymətli qış otlağı kimi əlverişlidir. Qışlağın sahəsi 210 min hektardır. Qışlaq Ağstafa, Tovuz, Şəmkir və Samux rayonlarının inzibati ərazisində yerləşir. (Budaqov; Qəribov, 2000: 159)

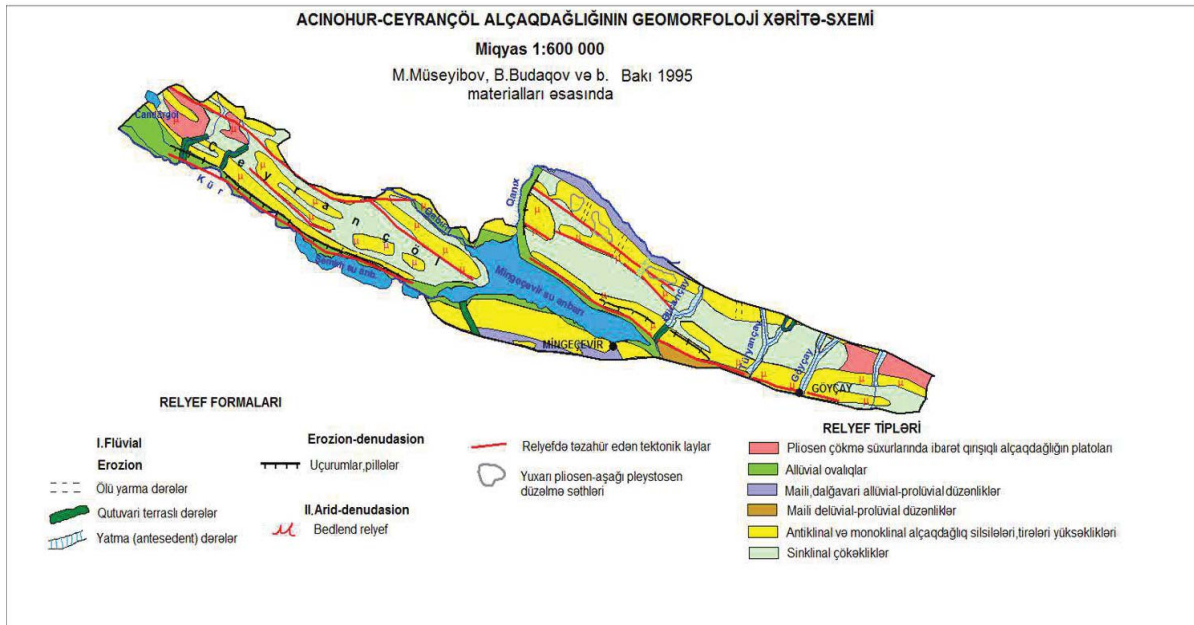
Alçaqdağlığın Kür və Qabırçı (İori) çayları arasında yerləşən qərb hissəsi Ceyrançöl adlanır. Onun uzunluğu qərbdən şərqə 130 km, eni 20-30 km arasındadır. Ceyrançöldə bir-birinə paralel uzanan üç tirə və onların arasında yerləşən çökəklər (dərələr, düzlər) mövcuddur. Bəzi yerlərdə daha qısa tirələr və dərələr, plato və düzlər meydana çıxır. (Budaqov; Qəribov, 2000: 159)

Yarğan və qobular ərazi üçün tipik relyef formaları olmaqla alçaqdağlıqda, maili düzənliklərdə bəzən sıx şəbəkə əmələ gətirir və səthi həddən çox parçalayır. Yarğanların dərinliyi 10-20 m və hətta 30-50 m-ə çatır. Tək-tək yarğanların dərinliyi 100 m-dən artıqdır. Yarğanlarla yanaşı ərazidə qobular da geniş yayılmışdır. Bir çox hallarda qobuların dibində “dib yarğanları” inkişaf etmişdir. Belə yarğanların əksəriyyətinin uzununa profili pilləlidir. Yarğan və qobular ərazi üçün tipik relyef formaları olmaqla alçaqdağlıqda, maili düzənliklərdə bəzən sıx şəbəkə əmələ gətirir və səthi həddən çox parçalayır. Yarğanların dərinliyi 10-20 m və hətta 30-50 m-ə çatır. Tək-tək yarğanların dərinliyi 100 m-dən artıqdır. Yarğanlarla yanaşı ərazidə qobular da geniş yayılmışdır. Bir çox hallarda qobuların dibində “dib yarğanları” inkişaf etmişdir. Belə yarğanların əksəriyyətinin uzununa profili pilləlidir. (Əzizov; Mehdiyev, 2003:155)

Regionda respublika əhəmiyyətli və yerli əhəmiyyətli nəqliyyat yolları keçir. Mingəçevir, Göyçay rayonu ərazisindən magistral yol keçir. Ərazidə yerli əhəmiyyətli yollar üstünlük təşkil edir. Bakı-Tbilisi dəmir yolunun bir hissəsi Ceyrançöl ərazisindən keçir. Eyni zamanda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri ərazidən keçir. (Mikayılov, 2004:136)

Ceyrançöl Qış Otlaklarının Su Təminatı Sistemləri İstismarı idarəsi hüquqi və fiziki şəxslərin Ceyrançöl qışlaqlarında yerləşən heyvandarlıq fermalarını içməli su ilə təmin edir. Məlumdur ki , Ceyrançöl qış otlaq

sahəsi Respublikamızın qərb hissəsində yerləşməklə Kür və Qabırrı çayları arasında qalan sahəni əhatə edir. (Mehdiyev ; İsmayılov, 2011: 232)

Şəkil 1. Acınohur- Ceyrançöl alçaqdağlığının geomorfoloji xəritəsi

Alçaqdağlığın arid -denudasion kəskin parçalanmış morfostrukturları və mor-foskulpturları müasir relyefdə formalaşan kserofit və quruçöl (friqanoid) landşaftları respublika ərazisinin 5,2%-ni tutur. Bu relyef formaları kəskin təzadlı iqlim elementləri ilə səciyyələnir. Quraq yaya malik kserofit və quruçöl (friqanoid) landşaft tiplərinin yaranması çoxda böyük olmayan regionda kəskin ərazi fərqlərinin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. (Qəribov, 2012: 36)

Acınohur-Ceyrançöl alçaqdağlığının mərkəz hissəsində hamarlanmış morfoskulpturlarda, alçaq tirələrdə Dəhnə çayı ilə Ceyrançöl dərəsi arasında yarımşəhra kompleksləri daha geniş sahəni tutur. Qabırrı və Ceyrançöl dərələri boyu landşaft kompleksi enli (5-6 km) zolaq şəklində Eldaroyuğu tirəsinin ətəyinə kimi davam edir. Landşaft kompleksinin arealı Quyruqençi–Gürzündağ xəttindən qərbdə və Qanıx çayının mənsəbindən şərqdə daralıb bilavasitə Quyruqençi – Ortaqaş tirəsinin və Xocaşen dağının suayırıcı ilə sərhədlənir. Ərazidə relyef formalarının yaranması və onların morfogenetik xüsusiyyətlərinin dəyişməsi quraq qışı ilə xarakterizə olunan yarımşəhra və quru çöl iqlimi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, Ceyrançöldə illik cəm radiasiya 130 kkal/ sm²-dir, orta yanvar temperaturu 0-3° C, orta iyul temperaturu 25°C, Ceyrançölün qərbində 20° C, mütləq minimum -18° C, mütləq maksimum 43°C-dir. 10° C-dən yuxarı olan temperaturların cəmi 3800-4400°C təşkil edir. Orta illik yağıntıların miqdarı 200 – 300 mm olub, il ərzindəki mümkün buxarlanmadan (1000 – 1400 mm) 3-4 dəfə azdır. Bu da ərazidə aşınma prosesinin intensivliyini artırır kəskin quraq şəraitdə yamacların çılpaqlaşmasına, parçalanmanın həddən artıq artmasına, gilli və gillicəli süxurların intensiv yağın və qobulara çevrilməsinə və mövcud landşaftlarda morfoloji differensasiyanın mürəkkəbləşməsinə səbəb olur. Qeyd edilən mühitdə rütubət çatışmazlığının yaranması burada şorakətli boz-qonur torpaqlar geniş inkişaf etməsinə, minerallaşmış yeraltı quruntularının yaranmasına, onların səthə yaxın yerləşməsi nəticəsində təkrar şorlaşmaya səbəb olur. (Джаруллаев, 2015: 134)

Nəticə

Acınohur-Ceyrançöl alçaqdağlığında morfostrukturlar və morfoskulpturlar kosmik şəkillər və digər coğrafi materialların köməyi ilə öyrənilir. Elə buna görə də aparılan tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Acınohur-Ceyrançöl alçaqdağlığında morfostrukturların formalaşması tək relyefə deyil, burada digər komponentlərə (Məsələn, bitkilər, landşaft və s.) təsir edir.

Burada aparılan tədqiqatın əsas məqsədi morfostrukturların ərazidə inkişafı və yayılması xüsusiyyətləri və onların öyrənilməsidir.

Ədəbiyyat

1. Budaqov B.Ə., Qəribov Y.Ə. Təbii landşaftların antropogenləşməsinin əsas istiqamətləri. Azərbaycan Respublikasının konstruktiv coğrafiyası. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2000, səh 159-165
2. Əzizov B.M., Mehdiyev C.S. Qış otlaqlarında səhrələşmə prosesinin aerokosmik üsullar vasitəsilə tədqiqi və proqnozlaşdırılması // ACCƏ, Azərbaycanda səhrələşmə problemləri, Bakı: Elm, 2003, səh 153-156
3. Mikayılov A.A. Böyük Qafqazın cənub yamacı və Acınohur-Ceyrançöl alçaqdağlığı landşaftlarının inkişafında anomaliya xüsusiyyətlərinə dair (Azərbaycan daxilində) // ACCƏ, IX cild, Bakı 2004, səh 136-
4. Mehdiyev A.Ş., İsmayılov A.İ. Coğrafi İnformasiya Sistemləri. Bakı: Müəllim nəşriyyatı, 2011, 232 səh.
5. Y.Ə.Qəribov, Azərbaycan Respublikasının təbii landşaftları / Bakı: 2012, 34-42s
6. Джаруллаев А.Ш., Геоэкологическая оценка эродированных почв зимних пастбищ Азербайджана (Аджиноурского массива) Баку , 2015, 134 стр.

Rəyçi: dos. R.Əhlimanov

Göndərib: 15.04.2021

Qəbul edilib: 21.04.2021